

До вивчення життєпису Бориса Грінченка: урок — драматичне дійство

Олексій Неживий,

*професор Луганського національного
університету імені Тараса Шевченка*

Кожний урок української літератури має бути неповторним, особливо ж тоді, коли в 9—11 класах проводиться вивчення життєпису письменника. Ширші перспективи в цьому напрямку відкриваються у класах із профільним навчанням — українська філологія.

Життя кожної людини унікальне, а що вже говорити про особистість митця, адже її самобутність, навіть незвичайність, визначаються самою природою творчої діяльності.

Думаю, що в сучасній школі вчителі-словесники вже не вдаються до тих заштампованих методичних прийомів, коли розповідь про життєвий і творчий шлях ведеться трафаретними фразами чи переказом підручника, а домашнє завдання зводиться до написання надокучливої хронологічної таблиці.

У своїй педагогічній діяльності завжди намагався, щоб уроки вивчення життєпису запам'яталися надовго, викликали закономірний інтерес до творчості письменника, впливали емоційно й несли естетичний потенціал, збуджували пізнавальний та дослідницький інтереси. Нерідко все це реалізовувалось шляхом поєднання різних видів мистецтв. Тому й типи подібних уроків різноманітні: урок-екскурсія, урок — літературно-музична композиція, урок — заочна мандрівка, відео-урок, урок — дослідницька конференція, урок — драматичне дійство.

Хотілось би більше зупинитись на останньому. Матеріалом для уроку — драматичного дійства як правило ставали художньо-мемуарні джерела про українських письменників або ж їх автобіографічні твори. Варто згадати твори Л. Смілянського "Поетова молодість", Д. Красицького "Тарасові світанки" про Тараса Шевченка, Р. Горака "Тричі мені являлася любов" про Івана Франка, М. Сиротюка "На крутозламі", "Забіліли сніги" про Павла Грабовського, М. Олійника про Лесю Українку, М. Медуниці "Брати і побратими" про Панаса Мирного, М. Слабошпицького "Поет із пекла" про Тодося Осьмачку та інші.

Ім'я Бориса Грінченка дороге й рідне для багатьох луганців, адже з 1887 по 1893 рік разом з дружиною Марією Миколаївною він працював у Олексіївській школі теперішнього Перевальського району Луганської області.

...Завжди приїжджаю сюди із душевним трепетом, адже тут пройшло шість років життя Бориса Грінченка. Тепер з упевненістю можна сказати, що непримітна краса Олексіївки подобалася письменникові, бо в його літературних творах часто знаходимо сторінки, де описана й невеличка річка Біла та її береги: з одного боку пологий, завітчаний зеленню, а з другого — скелястий, із кущами та поодинокими деревами. А ще Олексіївка була до вподоби й тому, що вчитель Борис Грінченко весь час мріяв учителювати в українському селі, і відразу відгукнувся на пропозицію Христини Данилівни Алчевської.

До сільської школи, яка була збудована на кошти Алчевських, подружжя Грінченків приїхало в середині

вересня 1887 року. Звісно, що учні та їх батьки передусім знали Бориса Дмитровича та Марію Миколаївну як добрих, щирих, турботливих учителів. Їх не могло не дивувати й те, що вчителі завжди спілкувалися українською мовою.

Школа в Олексіївці, як і всі інші школи на тій частині України, що належала царській Росії, не могла бути українською, але засвоюючи обов'язкову програму, діти вчилися читати й писати рідною мовою.

Підручників для цього теж не було, однак Борис Дмитрович вирішив і цю проблему з притаманною йому працелюбністю: він сам написав перші школярські книги "Буквар" та "Читанку". Також учні та селяни могли завжди взяти книги українською мовою із учительської бібліотеки.

Борис Грінченко головною метою свого життя вважав пробудження національної самосвідомості, і треба сказати, що цього досягав і у власній педагогічній діяльності, адже школа в Олексіївці стала для нього своєрідною науковою та навчальною лабораторією. Навчання і виховання подружжя Грінченків завжди пов'язували із безпосереднім життям, тому учні стали й активними записувачами та дослідниками численних народнопоетичних творів, вміщували їх у рукописному журналі "Думка", а потім виконували під час християнських та народних свят.

Шість років життя в нашому краї були особливо плідними для Бориса Грінченка-письменника, адже тут написано багато поетичних та прозових творів, серед них оповідання "Каторжна", "Олеся", "Панько", "Батько та дочка", повісті "Сонячний промінь", "На розпутті".

У літературних творах Бориса Грінченка пильна увага до дитячої особистості, намагання окреслити морально-етичну проблематику, що впливає із протиріччя між рівнем духовного та матеріального в житті людини, вбачаючи в його подоланні та всебічній освіченості людей шлях до суспільної справедливості.

В Олексіївці ним були осмислені найважливіші теоретичні питання педагогіки, які тут набули практичного застосування. Через кілька років Борис Грінченко опублікував педагогічні праці "Яка тепер народна школа на Україні", "На безпросвітньому шляху", "Народні вчителі і українська школа" та шкільні підручники з мови і читання, які красномовно говорять про створену ним оригінальну педагогічну систему.

У нашому краї відбулося становлення Бориса Грінченка як лексикографа та фольклориста, адже в багатотомному виданні фольклорно-етнографічних матеріалів є народнопоетичні твори, записані в Олексіївці та навколишніх селах і хуторах.

Також Борис Грінченко провів одне з перших в українському літературознавстві соціологічних досліджень, яке стосувалося рецепції читача та української книги і розповів про своєрідність сприймання художньої літератури (насамперед, творчості І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, П. Куліша, Марка

Вовчка, Д. Мордовця, М. Кропивницького, зарубіжних письменників) у дослідженні "Перед широким світом" (К., 1907).

Учителювання в Олексіївці завершилося переїздом родини Грінченків до Чернігова. Причиною цього були як розбіжності на ґрунті національного в навчанні та вихованні із Х.Д. Алчевською, так і потреба навчання доньки у гімназії. У пам'яті учнів та селян Олексіївки Грінченко надовго залишив добрі згадки.

У педагогічному інституті (тепер Луганський національний університет імені Тараса Шевченка) 1988 року була проведена перша наукова конференція всеукраїнського значення та відкритий шкільний літературний музей видатного Українця. Про Бориса Грінченка написані книжки краєзнавців Луганщини Юрія Єненка і Богдана Пастуха, вірші-присвяти письменника Микити Чернявського, споруджено пам'ятник, автор якого народний художник України, лауреат Шевченківської премії Іван Чумак. А ще село Олексіївка із середини 60-х років ХХ століття стало рідним і дорогим для видатного грінченкознавця, лауреата Національної премії України імені Тараса Шевченка Анатолія Погрібного...

Уперше про Бориса Грінченка написав статтю до обласної молодіжної газети у 1986 році, тоді ж побував у Олексіївській школі. Далі були книжки "Для рідного слова" (1994 р.), "Борис Грінченко: вартовий рідного слова" (2003 р., 2007 р.). Моя дружина — літературознавець Людмила Нежива, в 1999 році підготувала до друку спогади Марії Загірньої, а потім — у 2003 році — літературний портрет "Марія Загірня".

Драма "Завтра зійде сонце" написана п'ять років тому. До урочистого відкриття кабінету-музею Бориса Грінченка в Луганському ліцеї іноземних мов цей драматичний твір був уперше інсценізований. Ролі виконували юні актори — ліцеїсти. Сподіваюся, що у рік 150-річчя від дня народження Бориса Грінченка драма "Завтра зійде сонце" зможе зацікавити шкільні самодіяльні театри аби стати складником вивчення життєпису митця.

ЗАВТРА ЗІЙДЕ СОНЦЕ

Драма

Дійові особи:

Борис Грінченко — Борис Дмитрович Грінченко

Марія Грінченко — дружина Грінченка, Марія Миколаївна

Отець Василь

Урядник

Волосний писар

Шкільний інспектор

Баба Ганна

Терешко — шкільний сторож

Ганнуся, Оленка, Пилипко — учні Олексіївської школи

Учні

Дія відбувається 1887—1893 рр. в с. Олексіївці Слов'яносербського повіту Катеринославської губернії (тепер Перевальський район Луганської області), коли там вчителювали Борис Дмитрович та Марія Миколаївна Грінченки.

Пролог

Перебуваючи на відстані один від одного, Борис Грінченко та Марія Загірня часто листувались.

Марія Грінченко (пише лист). Борисе, голубчику, прочитавши твій лист, я наче з тобою поговорила. Коханий мій, увесь свій вік я прожила в глибокій темряві, навкруги я бачила тільки темну ніч... У тій темряві блищала одна зірочка, і я повинна була йти до неї...

Борис Грінченко (пише). Добридень, моє кохання, люба та мила. За яку б роботу не брався, а думаю про тебе, розмовляю з тобою...

Чекаю й не дочекаюсь нашої зустрічі. Вже скоро, моя зіронько, напитаю роботу, та й зустрінемося знову, щоб ніколи не розлучатися.

Марія Грінченко (пише). Борис, серце моє, не любила я ніколи нікого, нікого й довіку не любитиму окрім тебе. Ти для мене усе на світі: у тобі усе моє щастя, уся моя доля. Навіть думка про тебе має велику силу переносити теперішнє життя. Та що казати. Нема слів, щоб виказати те, що в мене на душі, хай же воно буде там.

Борис Грінченко (пише). Серце моє, часто думаю про нашу майбутню роботу, про те, як вчитимемо дітей рідному слову. У великій темряві тепер наш народ, отож і станемо тим промінцем яскравим, який не зможе знищити будь-які темні сили.

Марія Грінченко (пише). Знову згадалось мені, як ти писав колись, що любиш мене більш усього на світі після України. Але це не тільки тепер, це часто згадується мені, і я за це ще більше люблю тебе. Коли б ти сказав, що любиш мене більше України, я не порадувалась би цьому, ні, — для мене це було б дуже тяжко. Ми любимо один одного, у нас тепер одна душа, але любов до України і спільна праця на користь їй ще дужче з'єднують нас і дадуть силу перемогти усе.

Борис Грінченко (пише). Моя правдонько наймиліша, скоро ми зустрінемося. Дуже радий з того, що нарешті знайшов роботу. Незабаром їдемо на нове місце. Вчителювати будемо в Олексіївці на Катеринославщині, неподалік міста Луганська та Алчевського заводу. Туди й залізницю з Харкова прокладено.

Обнімаю тебе і з новими життєвими жаданнями чекаю зустрічі.

Сцена 1

Невелика кімната в учительському будинку.

Борис Грінченко. Ось і наша оселя. Тут будуть книги, а тут стіл для письма й лампа.

А де я поклав записник?

Марія Грінченко. Борисе, рідний, ми ж тільки прибули на нове місце. Ще не вмивалися з дороги й не обідали, а ти вже зібрався писати.

Борис Грінченко. Хочу ті прислів'я записати, що сьогодні почув. Потім підемо поглянути на школу, де завтра зустрічатимемо учнів.

Марія Грінченко. Так, пані Алчевська прохала розпочинати заняття негайно, щоб надолужити втрачене з колишнім учителем і за той час, коли школа не працювала.

Борис Грінченко. Як добре, люба, що ти розумієш це. Праця нас чекає нелегка, та нарешті збулася моя мрія — вчителювати в українському селі, вчити учнів рідної мови. Я розповідатиму їм про історію рідного краю, читатиму кращі твори українських письменників. Наші учні — це наше майбутнє. Краща доля народу залежить від освіченості і культури цього покоління, яке ми з тобою виховуємо.

Марія Грінченко. А де ж підручники візьмемо, Борисе?

Борис Грінченко. Підручники?... Самі напишемо. До речі, думаю для нашої донечки Настуні скласти читанку. В мене вже є деякі матеріали для цього. Ось поглянь (далі читає): "Настина читанка".

Слова великого Кобзаря: "Наша дума, наша пісня не вмре, не загине..."

Наша рідна мова зветься українською мовою. Наша земля зветься Україною. Свою рідну українську мову ми любимо найбільше од усіх мов на світі... Але ми повинні й інших усіх людей любити і поважати. Усім другим людям повинні робити добро.

Сцена 2

Сільська вулиця неподалік школи.

Баба Ганна. Здоров, Терешку. Ти все у школі сто- рожуєш?

Терешко. Сторожую. А ще пані Алчевська наказу- вала за новими вчителями приглядати.

Баба Ганна. Чула я, що дуже чудних вчителів нам Христина Данилівна прислала. Самі прості, у полотняні вишивані сорочки одягаються. І, мабуть, не дуже вчені, бо по-нашому балакають.

Терешко. Однак діти їх дуже люблять. Вже обідати час, а із школи ніхто не йде. Усе біля вчителя та вчитель- ки — вони їм книжки різні вголос читають. А ще Борис Дмитрович пообіцяв, що скоро й співати разом будуть.

Баба Ганна. А піп Василій про це знає?

Терешко. Куди йому знати. За чаркою і світу біло- го не бачить.

Сцена 3

Учитель у класі з учнями. Він тримає в руці невеликий портрет Тараса Шевченка.

Борис Грінченко. Сьогодні, діти, я розкажу вам про велику людину — Тараса Шевченка. Хоча він наро- дився кріпаком, але зміг стати провісником нації, бо на сторожі наших національних святинь поставив рідне слово. Тому його книга "Кобзар" — найдорожча для кожного українця. У ній не тільки славне й трагічне ми- нуле України, але й віра у майбутнє народу.

Микола. І ми будемо читати "Кобзар"?

Борис Грінченко. Так, "Кобзар", діти, будемо чи- тати щодня. Ось послушайте (читає):

*Доборолась Україна
До самого краю.
Гірше ляха свої діти
Її розпинають.
Замість пива праведною
Кров із ребер точать.
Просвітити, кажуть, хочуть
Материні очі
Современними огнями.
Повести за віком,
За німцями, недоріку,
Сліплюю каліку.
Добре, ведіть, покажуть,
Нехай стара мати
Навчається, як дітей тих
Нових доглядати.
Покажуйте!.. за науку,
Не турбуйтеся, буде
Материна добра плата.
Розпадеться луда
На очах ваших неситих,
Побачите славу,
Живу славу дідів своїх
І батьків лукавих.
Не дуріте самі себе,
Учітесь, читайте,
І чужому навчайтесь,
Й свого не цурайтесь.
Бо хто матір забуває,
Того Бог карає,
Того діти цураються,
В хату не пускають.*

Ганнуся. Борисе Дмитровичу, а чого наді мною старші дівчата й хлопці сміються, як по-українськи роз- мовляти. Вони кажуть, що треба тільки по-московськи говорити, бо так усі пани говорять.

Борис Грінченко. Ні, діти, це неправильно. Немає мови панської і батрацької. А є українська і російська.

Хіба ж можна цуратися своєї рідної мови? Прийде час, і Україна теж матиме такі ж державні права, як Росія.

Пилипко. Мій дідусь говорив, що першими тут за- порізькі козаки поселилися, навіть церкву в Михайлівці козацькою називають.

Борис Грінченко. Запитай у дідуся, може, він і пісні українські пам'ятає?

Пилипко. Звісно, пам'ятає. Він і мене навчив. (Співає)

*Стоїть явір над водою, в воду похилився,
На козака пригодонька — козак зажурився.
Не хилися, явороньку, що ти зелененький —
Не журися, козаченьку, що ти молоденький.*

Борис Грінченко. Гарна пісня. Пропоную записати слова і заспівати разом (співають разом).

*Не рад явір хилитися, — вода корінь миє.
Не рад козак журитися, та серденько ние!
Ой поїхав в Московщину козак молоденький, —
Оріхове сіделечко, ще й кінч вороненький.
Ой поїхав на чужини та там і загинув,
Свою рідну Україну навіки покинув.
Казав собі насипати високу могилу,
Казав собі посадити в головах калину...*

Марія Грінченко. Незабаром велике свято — Різдво Христове. Треба і нам колядки та щедрівки вивчити, щоб порадувати людські серця. Ось послу- хайте (співає):

*Нова рада стала,
Яка не бувала:
Над Вертепом звізда ясна
Ввесь світ осіяла.
Ой із Вифлієму
Ввесь світ освітився;
У печері Бог родився,
З Діви воплотився.*

Борис Грінченко. Діти, запитайте своїх дідусів, бабусь, родичів, які українські пісні вони знають. За- пишть їх, а потім вмістимо їх в нашому рукописному журналі "Думка". Згодні?

Учні. Так, згодні.

Сцена 4

(Заходить, хитаючись, сільський священик — отець Василь. Він напідпитку. З ряси виглядає пляшка.)

Отець Василь. Що знову позбирались? Ану, марш додому!

Борис Грінченко. Ви б краще привіталися, отче. І запам'ятайте — в школі за все відповідає вчитель. Тож коли прийшли, не галасуйте тут.

Отець Василь. Так ти проти віри і власті баламу- тиш?

Борис Грінченко. Ні, я тільки за те, щоб у школі ніхто нікого не смів ображати. А до того, ще й п'яним прийшли до школи. Ідіть краще додому.

Отець Василь (кричить з презирством). Мене ви- ганяти? Та я тебе вільнодумця, чорнокнижника, мало- роса аж... у Сибір зашлю.

Борис Грінченко (твердо). Не малорос я, а ук- раїнець. Йдіть звідси і більше у такому стані до школи не приходьте.

Оленка (розгублено). Так ми пісень українських більше не будемо співати?

Борис Грінченко. Ніхто й ніколи не зможе заборони- ти української пісні, бо вона — сама душа народна. (Знову звучить пісня все голосніше.)

Сцена 5

(За столом сидять троє: сільський піп, волосний писар та урядник. Вони випивають і розмовляють.)

Отець Василь. Ой і непевний наш учитель. Ні з ким з образованих людей дружби не водить...

Писар. Навіть горілки не п'є, а каже, що горілка, — значить, це страшний ворог для людини.

Урядник. Е ні, вороги ті, що не наливають (розливає горілку по чарках, випивають). Розкажіть далі, батюшка. Може, він і книги які заперещонні має.

Отець Василь. Звісно, має. Збирається вечорами різна голота та все книжки читають, а про що там пишеться, вже як не розпитував — не кажуть, або відмовками обходяться: "Читав, значить, учитель, щоб люди братами були, допомагали одне одному, за бідних не забували".

Писар. Бачте, все про бідних піклується, значить проти влади бунтує.

Урядник. Чував я, що книги по-малоросійському наречію написані, а це допускати не можна, бо як казав наш пристав — се... се-па... сепаритизм. От що!

Отець Василь. А співи оті в школі вечорами...

Писар. Ще він на пошту аж на станцію ходить і листи й пакунки отримує, а прислані вони із заграниці, од самого Львова.

Урядник. Непевний чоловік. А мені од вищої власті приказ — пропаганду ловить і всячески преследувать. Отож, господа, треба нам сообщити про вчителя і попечительці, і в уезд кому полагается.

Отець Василь. На тому порішили, за це й вип'ємо.

Сцена 6

**Учительська кімната. Багато книг.
На стіні портрет Тараса Шевченка.**

Марія Грінченко (підходить до чоловіка). Час уже відпочити, любий. Сьогодні ми добре попрацювали: я пісні до збірника переписала, а ти яку вже сторінку мережиш?

Борис Грінченко. Не можу кинути, Марієчко. Олексіївка так полюбилася мені, що повість ця так легко пишеться. Хочу назвати її "Сонячний промінь". Ось послухай, чи не вгадаєш, де ми вчора з Настєю мандрували: "Слобода стояла в величезній балці, а балкою протікала маленька степова річка, виляючи то туди, то сюди. Один бік тієї балки був положистий, а другий зривався високою, у кільканадцять сажень кручею. Дольна половина величезної скелі, припавши землею, поросла чагарями та невеликими деревами, але горішня знімалася високо та стрімко і то руділа, то сіріла своїм величезним камінням. Унизу, аж над самісінькою річкою, поросли більші дерева, а поміж їх велася в холодку стежка; вона доводила аж до містка, що зроблено було через річку у панський сад".

Марія Грінченко. Це ж наша скеля, Борисе, що біля річечки Білої. Справді, найчарівніше місце в Олексіївці, от і залишиться назавжди з нами, де б ми не були, куди б не повела життєва доля.

Борис Грінченко. Ти говориш, Марієчко, немовби вже вирішила поїхати з Олексіївки?

Марія Грінченко. Ні, мені все тут рідне: і люди, і довкілля, і школа.

Та й Христина Данилівна нами задоволена. Обов'язкову програму діти засвоїли, іспити складають всі. От тільки поза програми...

Борис Грінченко. Звичайно, Алчевська ніколи не схвалить те, що навчаємо дітей читати й писати українською мовою, виховуємо їх українцями.

Марія Грінченко. Алчевська багато зробила для справи освіти, особливо для Олексіївської школи. Однак національне виховання для неї чуже.

Борис Грінченко. Будемо працювати, моє серце, поки вистачить сили, а переїжджати до міста все одно доведеться, адже Настусі треба навчатися в гімназії, а потім — в університеті...

Кажеш відпочивати. Ось закінчу опис тих слів до тлумачного словника, що в Олексіївці записав. Тоді вже спати.

Сцена 7

Школа. До класу заходить сторож.

Терешко. Борисе Дмитровичу, біля школи коляска зупинилася.

Борис Грінченко (підходить до вікна). Здається, інспектор приїхав. Заспокойтесь, діти, ніхто вас не сміє ображати.

(Входить інспектор.)

Інспектор. Член училищного совета Галасенков. Здравствуйте, ученики.

(Учні встали.)

Учні. Здравствуйте.

Інспектор. Садитесь. Итак, приступим к проверке (інспектор дає книгу учневі). Читай.

Учень (читає). Мартышка в старости слаба глазами стала, а у людей она слыхала, что это зло еще не так большой руки, лишь стоит завести очки...

Інспектор. Правильно. Вона слыхала, що у людей большой руки і очки... стоить та й крутить хвостом...

А это правда, дети, шо учитель обучает вас по-малоросійськи? Вот ти, девочка, скажи.

Оленка (довго мовчить, потім тихо говорить). Не обучает.

(Інспектор підходить до іншого учня, бере книжку.)

Інспектор. Как не обучает, когда у тебя на парте я нашел книжку на этом наречии. Что это за книга?

Панас (знічено). Кобзар.

Інспектор (іронічно). То есть уличный певец, попрошайка, слепец.

Борис Грінченко (встає, рішуче говорить). Ні, не сліпець, а найбільше зряча людина. Наша гордість, слава і трагедія. Діти, я завжди вчив вас говорити правду, тому й панові інспекторові скажу. Так, ми вивчали нашу рідну мову, яка ніколи не була і не буде наріччям, бо сам Бог дав її великому народові. Століттями її переслідували, гнітили, забороняли, зневажали, нехтували, тобто чинили страшний злочин.

Інспектор. Прекратите эту демонстрацию. Достаточно. О вашем поведении я немедленно доложу в школьный совет, а также попечительнице.

Сцена 8

Борис Грінченко (читає). "Этим письмом уведомяю Вас, что благодарна за годы учительского труда в Алексеевке, но больше в Ваших услугах не нуждаюсь. Алчевская"

От і скінчилося наше учительювання, Марійко.

Марія Грінченко. Ні, Борисе, зроблене нами в Олексіївці залишиться назавжди. Аж шість років немовби справді якийсь сонячний промінь зруйнував тут темну ніч неучтва, денационалізації та деморалізації. Віриться, що наші учні зростатимуть добрими і щирими людьми, зможуть полюбити рідне, стати прихильними до навчання і передадуть найдорожче в спадок онукам і правнукам.

Борис Грінченко. Вже ранок настає, Марієчко. Подивися, як гарно над Олексіївкою сходить сонце, а завтра воно освітить своїм промінням всю Україну, рідну землю.